
Funded
by the European Union
and the Council of Europe

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

Parteneriatul pentru Buna Guvernare (2019-2021)

PROIECT

**Susținere pentru consolidarea în continuare a eficienței și calității sistemului
judiciar din Republica Moldova**

Îmbunătățirea accesului la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile din Republica Moldova: provocări și recomandări

Raport elaborat de Andrei Brighidin

Noiembrie 2020

Acest document a fost elaborat ca parte a unui proiect cofinanțat de Uniunea Europeană și Consiliul Europei. Punctele de vedere exprimate în prezentul document nu pot fi considerate în niciun fel ca reflectând opinia oficială a oricăreia dintre părți.

Cuprins

Introducere	5
Capitolul 1. Standarde internaționale și regionale privind accesul la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile	7
Secțiunea 1.1. Standarde internaționale privind accesul la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile.....	7
Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice:	7
Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități:.....	8
Convenția ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială.....	8
Convenția ONU cu privire la Drepturile Copilului	9
Convenția ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor	10
Recomandări specifice privind asigurarea accesului la instanțele judecătorești în contextul pandemiei COVID-19:.....	11
Secțiunea 2.1. Standarde regionale cu privire la accesul la justiție pentru grupurile vulnerabile	12
Jurisprudența relevantă la CtEDO privind accesul la justiție pentru grupurile vulnerabile.....	12
Comisarul pentru Drepturile Omului al Consiliului Europei.....	16
Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale.....	17
Convenția Consiliului Europei privind prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței domestice	18
Lecții învățate și provocări cu care se confruntă Sistemul Judiciar în timpul și după pandemia Covid-19	18
Capitolul 2. Situația actuală cu privire la accesul la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile în Moldova	20
Constatări ale organismelor internaționale pentru drepturile omului	21
Accesul persoanelor cu dizabilități la justiție.....	21
Accesul femeilor la justiție.....	21
Accesul copiilor la justiție	22
Accesul grupurilor minoritare la justiție	22
Acces la instanțele judecătorești în timpul pandemiei COVID-19.....	23
Capitolul 3. Recomandări	27
Victimele discriminării	27
Asigurarea accesului la justiție pentru persoanele cu dizabilități	28
Asigurarea accesului la justiție pentru copii	29
Asigurarea accesului la justiție pentru femei.....	30

Recomandări specifice pentru asigurarea accesului grupurilor vulnerabile la justiție și instanțele judecătorești în contextul pandemiei COVID-19	31
Bibliografie	32

Acronime

CEDAW	Convenția ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor
CEPEJ	Comisia Europeană pentru Eficiența Justiției
CEDR	Convenția ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială
COVID-19	Infecția cu SARS-COV-2
CDC	Convenția ONU cu privire la drepturile copilului
CDPD	Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități
ECRI	Comisia Europeană împotriva Rasismului și Intoleranței
CtEDO	Curtea Europeană pentru Drepturile Omului
PIDCP	Pactul Internațional pentru drepturile civile și politice
OÎCDO	Oficiul Înaltului Comisar al Națiunilor Unite pentru Drepturile Omului
ODD	Obiectivele de Dezvoltare Durabilă

Introducere

Acest raport a fost comandat în cadrul proiectului "Susținere pentru consolidarea în continuare a eficienței și calității sistemului judiciar din Republica Moldova". Proiectul este implementat de Consiliul Europei - Unitatea de Cooperare a Comisiei Europene pentru Eficiența Justiției (CEPEJ), Departamentul Justiție și Cooperare Juridică, Direcția Generală a Drepturilor Omului și Statul de Drept a Consiliului Europei.

Accesul la justiție, inclusiv accesul la instanțele judecătorești, constituie o precondiție de bază pentru statul de drept și realizarea drepturilor umane fundamentale. Acest drept procedural este foarte important pentru persoanele aflate în situație de sărăcie și grupurile marginalizate, care de multe ori nu își cunosc drepturile legale, nu dispun de protecție juridică și acces la mecanismele pentru remedierea plângerilor sau se confruntă cu alte impedimente din cauza vulnerabilității pronunțate ale acestora.

În contextul acestui raport, vulnerabilitatea se definește ca aparținând unui grup de persoane a căror vulnerabilitate se datorează parțial unor circumstanțe mai largi de natură socială, politică și instituțională, inclusiv diferențe de competențe și cadre de politici ce nu răspund nevoilor persoanelor din grupul respectiv. Documentul este mai degrabă unul orientativ și nu are pretenția de a fi complet. Se va lua în considerare vulnerabilitatea particulară în accesul la justiție a următoarelor grupuri vulnerabile: femei victime ale violenței domestice și/sau în bază de gen, minorități, persoane cu dizabilități, copii.

Asigurarea accesului la instanțe constituie o prioritate națională și o obligație a țării recunoscută pe plan intern. Proiectul Strategiei de dezvoltare a sectorului justiției pentru anii 2019-2022 acordă prioritate accesului la justiție și accentuează necesitatea de îmbunătățire a calității serviciilor pentru grupurile de persoane vulnerabile și cele slab reprezentate¹. Republica Moldova a ratificat majoritatea tratatelor internaționale și regionale cu privire la drepturile omului, astfel asumând-și asigurarea accesului la justiție și instanțe judecătorești pentru toți cetățenii, fără discriminare. În plus, Guvernul Moldovei s-a angajat să asigure implementarea Obiectivelor de Dezvoltare Durabilă (ODD)² și să asigure accesul egal la justiție pentru toți³, să nu omită pe nimeni⁴, egalitatea de gen și abilitarea tuturor femeilor și fetelor⁵.

Consiliul Europei acordă asistență Republicii Moldova în instituirea unei justiții mai accesibile, eficientă, independentă, transparentă și mai profesională. Planurile de Acțiuni ale Republicii Moldova pentru anii 2017-2020⁶ și 2021-2024⁷ includ printre priorități protecția drepturilor omului și a demnității, eliminarea discriminării, statul de drept. Planul prevede implementarea acțiunilor în baza instrumentelor dezvoltate de Comisia Europeană pentru Eficiența Justiției, metodologia și expertiza acesteia.

În acest context, scopul raportului este de a furniza consiliere autorităților judiciare cu privire la facilitarea accesului la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile. Raportul este structurat în trei capitole. Primul capitol analizează standardele internaționale și regionale cu privire la asigurarea accesului la

¹ Disponibil online la

http://www.justice.gov.md/public/files/directia_analiza_monitorizare_si_evaluare_a_politicilor/Proiectul_Strategiei_de_dezvoltare_a_sectorului_justitiei_pentru_anii_2019-2022.pdf

² Adunarea Generală a ONU (2015). *Transformarea lumii noastre: Agenda 2030 pentru Dezvoltare Durabilă*, A/RES/70/1, adoptată la 25.09.2015, disponibil online la https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E

³ Ibid, ODD 16

⁴ Ibid, ODD 10

⁵ Ibid, ODD 5

⁶ <https://rm.coe.int/16807023ee>

⁷ https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=0900001680a029ad

instanțele judecătorești pentru cele mai vulnerabile grupuri, acordându-se atenția cuvenită pandemiei COVID-19 și lecțiilor învățate și provocărilor cu care s-a confruntat sistemul judiciar în timpul pandemiei.

Al doilea capitol analizează situația actuală cu privire la accesul la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile. Această secțiune are în vedere de asemenea situația autorităților judiciare în timpul pandemiei COVID-19 în Moldova.

Pe baza analizei menționate mai sus, al treilea capitol formulează recomandările pentru factorii de decizie și autoritățile judiciare. Sunt formulate recomandări specifice în contextul COVID-19 și al unor urgențe similare.

Capitolul 1. Standarde internaționale și regionale privind accesul la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile

Acest capitol vizează cartografierea standardelor internaționale și regionale cu privire la facilitarea accesului la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile. De asemenea, această secțiune are în vedere recomandările specifice și lecțiile învățate pentru autoritățile judiciare la nivel regional și internațional în contextul pandemiei COVID-19 și al unor crize similare.

Secțiunea 1.1. Standarde internaționale privind accesul la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile

Această secțiune își propune să descrie standardele privind accesul la instanțele judecătorești consacrate în următoarele instrumente internaționale privind drepturile omului: PIDCP, CDPH, CEDAW, CDC, CEDR, CÎT. Se va acorda atenția cuvenită recomandărilor relevante emise de OÎCDO în contextul pandemiei.

Pactul Internațional cu privire la Drepturile Civile și Politice:

Comitetul pentru Drepturile Omului a fundamentat conținutul normativ al Articolului 14 "Dreptul la egalitate în fața instanțelor și tribunalelor și la un proces echitabil" în Comentariul său General nr. 32.⁸ Standardele specifice care se aplică grupurilor vulnerabile sunt prevăzute mai jos.

Dreptul de acces la instanțele judecătorești și tribunale și egalitatea în fața acestora nu se limitează la cetățenii statelor părți, ci trebuie să fie, de asemenea, la dispoziția tuturor persoanelor fizice, indiferent de naționalitate sau apatridie sau indiferent de statutul lor, indiferent dacă sunt solicitanți de azil, refugiați, lucrători migranți, copii neînsoțiți sau alte persoane, care se pot regăsi pe teritoriu sau se află sub jurisdicția statului parte.

Exprimarea de atitudini rasiste de către un juriu care sunt tolerate de tribunal sau o selecție a juriului părtinitor din punct de vedere rasial sunt alte cazuri care afectează negativ corectitudinea procedurii.

Delicvenții juvenili trebuie să se bucure de cel puțin aceleași garanții și protecție acordate adulților în temeiul Articolului 14 al Pactului. În plus, delincvenții juvenili au nevoie de protecție specială. În cadrul procedurilor penale, aceștia ar trebui, în special, să fie informați direct cu privire la acuzațiile împotriva lor și, dacă este cazul, prin intermediul părinților sau tutorilor legali, să li se ofere asistență adecvată în pregătirea și prezentarea apărării; să fie judecați cât mai curând posibil într-o audiere echitabilă în prezența unui consilier juridic, a altor persoane adecvate și a părinților sau tutorilor lor legali, cu excepția cazului în care se consideră că nu este în interesul superior al copilului, în special ținând cont de vârsta sau situația acestuia. Detenția înainte și în timpul procesului trebuie evitată pe cât posibil.

Ori de câte ori este cazul, în special în cazul în care ar fi încurajată reabilitarea delincvenților juvenili despre care se presupune că au comis fapte interzise în temeiul legislației penale, ar trebui luate în considerare și luate alte măsuri decât procedurile penale, cum ar fi medierea între autorul infracțiunii și victimă,

⁸ Disponibil online la

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fGC%2f32&Lang=en

conferințe cu familia autorului infracțiunii, consiliere sau muncă în folosul comunității sau programe educaționale.

Convenția ONU privind drepturile persoanelor cu dizabilități:

Comitetul pentru drepturile persoanelor cu dizabilități a fundamentat standardele privind accesul la instanțe pentru persoanele cu dizabilități în Comentariul său general nr. 1. (2014) privind Recunoaștere egală în fața legii.⁹ Obligațiile specifice sunt prezentate mai jos.

Statele părți au obligația de a se asigura că persoanele cu dizabilități au acces la justiție în mod egal cu ceilalți. Recunoașterea *dreptului la capacitatea juridică* este esențială pentru accesul la justiție în multe privințe. Pentru a sprijini aplicarea drepturilor și obligațiilor lor în mod egal cu ceilalți, persoanele cu dizabilități trebuie să fie recunoscute ca persoane în fața legii cu poziție egală în instanțe și tribunale.

Statele părți trebuie, de asemenea, să se asigure că persoanele cu dizabilități au *acces la reprezentare juridică* în mod egal cu ceilalți. Aceasta a fost identificată ca fiind o problemă în multe jurisdicții și trebuie remediată, inclusiv prin asigurarea faptului că persoanele care se confruntă cu ingerințe în dreptul lor la capacitatea juridică au posibilitatea de a contesta o astfel de ingerință - în nume propriu sau cu reprezentare juridică - și de a-și apăra drepturile în instanță. Persoanele cu dizabilități nu trebuie excluse de la *rolurile cheie din sistemul de justiție în calitate de avocați, judecători, martori sau membri ai unui juriu*.

Persoanelor cu dizabilități trebuie să li se acorde, de asemenea, capacitatea legală de a depune mărturie în mod egal cu ceilalți. Articolul 12 al Convenției garantează sprijinul în exercitarea capacității juridice, inclusiv capacitatea de a depune mărturie în cadrul procedurilor judiciare, administrative și de altă natură. Un astfel de sprijin ar putea lua diferite forme, inclusiv recunoașterea diverselor metode de comunicare, permițând mărturiile video în anumite situații, accesul la proceduri, furnizarea de interpretare profesională a limbajului semnelor și alte metode de asistență.

De asemenea, sistemul judiciar trebuie instruit și conștientizat de obligația sa de a respecta capacitatea juridică a persoanelor cu dizabilități, inclusiv reprezentare juridică și capacitate procesuală.

Convenția ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială

Comitetul pentru eliminarea discriminării rasiale a subliniat standardele privind accesul la instanțele judecătorești pentru victimele rasismului în Recomandarea sa Generală 31 privind prevenirea discriminării rasiale în administrarea și funcționarea sistemului de justiție penală.¹⁰ Cerințele cheie pentru autoritățile judiciare sunt prezentate mai jos.

Pentru a facilita victimelor actelor de rasism accesul în instanțe, măsurile care trebuie întreprinse ar trebui să includă următoarele:

- Oferirea statutului în cadrul procedurii pentru victimele rasismului și xenofobiei și asociațiile pentru protecția drepturilor acestor victime, cum ar fi posibilitatea de a se asocia cu procedurile penale sau alte proceduri similare care le-ar putea permite să își afirme drepturile în cadrul procedurii penale, fără niciun cost pentru acestea;

⁹ Disponibil online la http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/1&Lang=en

¹⁰ Disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCERD%2fGEC%2f7503&Lang=en

- Asigurarea pentru victime a unei cooperări judiciare eficiente și asistență juridică, inclusiv asistența unui avocat și a unui interpret gratuit;
- Asigurarea faptului că victimele au informații despre progresul procedurilor;
- Garantarea protecției victimei sau a familiei victimei împotriva oricărei forme de intimidare sau represalii;
- Prevederea posibilității de suspendare a funcțiilor, pe durata anchetei, a agenților statului împotriva cărora au fost formulate plângerile;
- În țările în care există planuri de asistență și despăgubire pentru victime, statele părți ar trebui să se asigure că aceste planuri sunt disponibile tuturor victimelor fără discriminare și indiferent de naționalitatea sau statutul lor rezidențial.

Statele părți ar trebui să se asigure că sistemul de justiție:

- Acordă un loc adecvat victimelor și familiilor lor, precum și martorilor, pe tot parcursul procedurii, permițând reclamantilor să fie audiați de judecători în timpul procedurii de examinare și a ședinței de judecată, să aibă acces la informații, să se confrunte cu martori ostili, să conteste dovezi și să fie informați cu privire la progresul procedurilor;
- Tratează victimele discriminării rasiale fără discriminare sau prejudecăți, respectând totodată demnitatea acestora, asigurându-se în special că audierile, interogările sau confruntările se desfășoară cu sensibilitatea necesară în ceea ce privește rasismul;
- Garantează victimei o hotărâre judecătorească într-un termen rezonabil;
- Garantează victimelor o măsură reparatorie justă și adecvată pentru prejudiciul material și moral suferit ca urmare a discriminării rasiale.

Convenția ONU cu privire la Drepturile Copilului

Drepturile copiilor în sistemul de justiție pentru copii și obligațiile corespunzătoare ale autorităților judiciare sunt explicate de Comitetul pentru drepturile copilului în Comentariul său general nr. 24 (2019).¹¹ Standardele cheie sunt prezentate mai jos.

Atunci când procedurile judiciare sunt inițiate de autoritatea competentă, sunt aplicabile principiile unui proces just și echitabil. Sistemul de justiție pentru copii ar trebui să ofere oportunități ample de a aplica măsuri sociale și educaționale și de a limita strict utilizarea privării de libertate, din momentul arestării, pe parcursul procedurilor și în pronunțarea sentinței. Statele părți ar trebui să aibă la dispoziție un serviciu de probațiune sau o agenție similară cu personal bine instruit pentru a asigura utilizarea maximă și eficientă a măsurilor, cum ar fi ordinele de îndrumare și supraveghere, probațiunea, monitorizarea comunității sau centrele de raportare de zi și posibilitatea eliberării timpurii din detenție.

Sunt necesare garanții împotriva discriminării de la cel mai timpuriu contact cu sistemul de justiție penală și pe tot parcursul procesului, iar discriminarea împotriva oricărui grup de copii necesită o cale de atac activă. În special, o atenție sensibilă la aspectele legate de gen ar trebui acordată fetelor și copiilor care sunt discriminați pe baza orientării sexuale sau a identității de gen. Trebuie găsite soluții pentru copiii cu dizabilități, care pot include acces fizic la instanțe și alte clădiri, sprijin pentru copiii cu dizabilități psihosociale, asistență pentru comunicare și citirea documentelor și ajustări procedurale pentru mărturie.

¹¹ Disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f24&Lang=en

Copilul beneficiază de prezumția de nevinovăție și este vinovat numai dacă acuzațiile au fost dovedite cu un grad de certitudine rezonabil. Comportamentul suspect din partea copilului nu ar trebui să conducă la presupuneri de vinovăție, deoarece se poate datora lipsei de înțelegere a procesului, a imaturității, a fricii sau altor motive.

Copiii au dreptul de a fi audiați direct, și nu numai prin intermediul unui reprezentant, în toate etapele procesului, începând din momentul contactului. Copilul are dreptul de a se abține de la declarații și nu ar trebui stabilită nicio prezumpție defavorabilă atunci când copiii aleg să nu facă declarații.

Un copil care depășește vârsta minimă de răspundere penală ar trebui considerat competent să participe pe tot parcursul procesului de justiție pentru copii. Pentru a participa eficient, un copil trebuie să fie susținut de toți practicienii pentru a înțelege acuzațiile și posibilele consecințe și opțiuni pentru a îndruma reprezentantul legal, a contesta martorii, a oferi o relatare a evenimentelor și a lua decizii adecvate cu privire la probe, mărturii și măsura/măsurile ce trebuie impusă/impuse.

Procedurile trebuie să se desfășoare într-o limbă pe care copilul o înțelege pe deplin sau trebuie să fie furnizat gratuit un interpret. Procedurile ar trebui să se desfășoare într-o atmosferă de înțelegere pentru a permite copiilor să participe pe deplin. Evoluțiile în justiția în interesul copilului oferă un impuls către un limbaj prietenos cu copiii în toate etapele, amenajări adaptate copiilor pentru spații de interviuri și instanțe, sprijin oferit de către adulți adecvați, eliminarea ținutei juridice intimidante și adaptarea procedurilor, inclusiv soluții pentru *copiii cu dizabilități*.

Convenția ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor

Comitetul pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor subliniază șase componente esențiale și interdependente: (i) posibilitatea invocării în instanță, (ii) disponibilitatea, (iii) accesibilitatea, (iv) buna calitate, (v) responsabilitatea sistemelor de justiție și (vi) furnizarea de măsuri corective pentru victime, care sunt necesare pentru a asigura accesul la justiție pentru femei.¹² Aspectele cheie privind asigurarea accesului femeilor la instanțe sunt prezentate mai jos.

Posibilitatea invocării în instanță prevede accesul liber al femeilor la justiție, precum și capacitatea și împuternicirea acestora de a-și revendica drepturile în temeiul Convenției cu drepturi legale. Comitetul recomandă cu privire la posibilitatea invocării în instanță, printre altele:

- Asigurarea faptului că profesioniștii din sistemele de justiție tratează cauzele într-un mod sensibil la gen;
- Revizuirea normelor privind sarcina probei pentru a asigura egalitatea între părți, în toate domeniile în care relațiile de putere privesc femeile de șansa unui tratament judiciar echitabil al cauzei lor.

Disponibilitatea prevede înființarea instanțelor și a altor organisme cvasi-judiciare sau de altă natură din statul parte atât în zonele urbane, rurale și izolate, cât și întreținerea și finanțarea acestora. Recomandările privind disponibilitatea includ:

- În cazurile de violență împotriva femeilor, asigurarea accesului la ajutoare financiare, centre de criză, adăposturi, linii de asistență telefonică și servicii medicale, psihosociale și de consiliere;

¹² Disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_33_7767_E.pdf

- Asigurarea faptului că normele privind capacitatea procesuală permit grupurilor și organizațiilor societății civile cu interes să formuleze petiții și să participe la proceduri; și
- Stabilirea unui mecanism de supraveghere de către inspectori independenți pentru a asigura buna funcționare a sistemului de justiție și pentru a aborda orice discriminare împotriva femeilor comisă de profesioniștii sistemului de justiție.

Accesibilitatea prevede ca toate sistemele de justiție, atât sistemele oficiale, cât și cele cvasi-judiciare, să fie sigure, suportabile și accesibile fizic femeilor și să fie adaptate și adecvate nevoilor femeilor, inclusiv cele care se confruntă cu forme de discriminare intersecționale sau compuse. Aceasta include, printre altele, următoarele cerințe:

- Eliminarea barierelor lingvistice prin asigurarea de servicii de traducere și interpretare independente și profesionale atunci când este necesar; oferirea de asistență individualizată femeilor analfabete pentru a garanta înțelegerea deplină a proceselor judiciare sau cvasi-judiciare;
- Asigurarea accesului la Internet și la alte tehnologii de informație și comunicații (TIC) pentru a îmbunătăți accesul femeilor la sistemele de justiție la toate nivelurile. Luarea în considerare a dezvoltării infrastructurii internetului, inclusiv organizarea de videoconferințe, pentru a facilita desfășurarea ședințelor de judecată și schimbul, colectarea și sprijinirea datelor și informațiilor între părțile interesate;
- Înființarea de centre de acces la justiție, cum ar fi "centre unice", care includ o serie de servicii juridice și sociale, pentru a reduce numărul de pași pe care o femeie trebuie să îi facă pentru a avea acces la justiție.

Asigurarea de măsuri corective prevede posibilitatea femeilor de a primi de la sistemele de justiție o protecție viabilă și căi de atac semnificative pentru orice prejudiciu pe care îl pot suferi.

Recomandări privind asigurarea accesului la instanțele judecătorești în contextul pandemiei COVID-19:

Raportorul Special pentru independența judecătorilor și avocaților, Diego García-Sayán, a subliniat că impactul economic al pandemiei și reglementările extinse privind plasarea în carantină sau ordinele de rămânere la domiciliu sunt dramatice și severe. Mai ales pentru săraci, migranți, femei, deținuți, copii și alte grupuri expuse riscului. Dar și pentru instituții în sine. În acest context, Raportorul Special a publicat șapte orientări-cheie pentru a se asigura că judecătorii, lucrătorii din justiție, procurorii și avocații mențin sistemele judiciare funcționale.¹³ Recomandările-cheie sunt prezentate mai jos:

"2. O simplificare imediată - în esență - a serviciilor furnizate de sistemele de justiție cu privire la *anumite aspecte care pot fi considerate prioritare* este o decizie urgentă care trebuie luată de un sistem judiciar independent, înțeles la scară largă. Având în vedere actuala criză globală și constrângerile instituționale și bugetare, în multe țări aceasta este o opțiune urgentă și inevitabilă, astfel încât să se prevină *excluderea socială și să se garanteze protecția drepturilor omului*. [...]

¹³ Disponibil online la <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25816&LangID=E>

4. Problemele orientate spre protejarea drepturilor, atunci când sunt comise infracțiuni grave (inclusiv corupția legată de această criză) și *cazurile de violență domestică ar trebui să primească atenție și spațiu prealabil*.

5. Unde și cum pot fi raportate abuzurile, utilizând *tehnologiile online actuale* trebuie abordat și pus în aplicare de urgență. Inovarea și funcționarea online sunt esențiale, în special de către tribunalele și judecătorii care trebuie să se ocupe de drepturile omului sau de o situație de nesiguranță în creștere care se preconizează. Plasarea în carantină și "distanțarea socială" nu ar trebui să împiedice sistemul judiciar să acționeze și să respecte garanțiile procesului în mod corespunzător.[...]

6. *Nivelurile ridicate de detenție cu un număr uriaș și insuportabil de deținuți afectează standardele drepturilor omului și cresc riscul ca populația și personalul penitenciarului să fie infectați cu virusul*. De exemplu, în mai multe țări, închisorile sunt pline de persoane aflate în detenție preventivă. Ar trebui luate măsuri eficiente imediat, astfel încât detenția preventivă să fie aplicată numai în cazuri extraordinare și specifice. [...]

7. În acest context, *judecătorilor, magistraților, procurorilor și personalului acestora trebuie să le fie create condițiile pentru a-și îndeplini funcțiile*. Aceștia merită o atenție specială pentru sănătate în programele de testare, având în vedere că vor fi obligatoriu în contact cu mai multe persoane și grupuri."

Secțiunea 2.1. Standarde regionale cu privire la accesul la justiție pentru grupurile vulnerabile

Această secțiune examinează standardele relevante ale Consiliului Europei privind accesibilitatea instanțelor pentru grupurile vulnerabile. De asemenea, urmărește cartografierea lecțiilor învățate și a recomandărilor corespunzătoare ale Comisiei Europene pentru Eficiența Justiției (CEPEJ) în contextul pandemiei COVID-19.

Jurisprudența relevantă la CtEDO privind accesul la justiție pentru grupurile vulnerabile

Conceptul de grupuri vulnerabile¹⁴ a fost introdus în 2001, în cauza *Chapman împotriva Regatului Unit*, pentru a se referi la minoritatea romă. Cazul a implicat o femeie de etnie romă care a fost evacuată de pe propriul teren, pentru că și-a staționat rulota acolo fără o autorizație de construcție. Curtea a respins pretinsa încălcare a dreptului reclamantei la respectarea stilului său de viață minoritar (Articolul 8 CEDO).

Fără a aduce atingere acestui fapt, menționarea vulnerabilității lui Chapman pune deja în aplicare elementele care vor modela formulările ulterioare Curții cu privire la "grupurile vulnerabile": apartenența la un grup (în acest caz, minoritatea romă) a cărei vulnerabilitate este parțial construită de circumstanțe mai largi legate de societate, politice și instituționale (în acest caz, diferențe de putere și un cadru de planificare care nu răspund nevoilor care decurg dintr-un mod de viață diferit de cel al majorității).

În anii care au urmat cauzei Chapman, Curtea a extins și rafinat conținutul și domeniul de aplicare al conceptului. Curtea nu numai că a reafirmat vulnerabilitatea romilor în diferite contexte și din mai multe

¹⁴ Pentru informații suplimentare se vedea Lourdes Peroni, Alexandra Timmer, *Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law*, International Journal of Constitutional Law, Volume 11, Issue 4, October 2013, Pages 1056–1085, Disponibil online la <https://doi.org/10.1093/icon/mot042>

alte motive; de asemenea, a extins lista "grupurilor vulnerabile" la persoanele cu dizabilități mintale, persoanele care trăiesc cu HIV și solicitanții de azil, victime ale violenței domestice.

Etnia romă

În cauzele referitoare la discriminarea elevilor romi în învățământ (Articolul 14 CEDO împreună cu Articolul 2 din Protocolul nr. 1 al Convenției), Curtea recunoaște vulnerabilitatea romilor într-un context diferit: prejudecăți. Acestea sunt cauze bine cunoscute privind segregarea școlară: *D.H și alții împotriva Republicii Cehe* (2007), *Sampanis și alții împotriva Greciei* (2008), și *Oršuš și alții împotriva Croației* (2010), *Horváth și Kiss împotriva Ungariei* (2013). În toate aceste cauze, Curtea a considerat că copiii romi au fost discriminați în ceea ce privește dreptul la educație. Marea Cameră a reținut în cauza D.H.: "*Ca urmare a istoriei lor tulburi și a dezdăcinării constante, romii au devenit un tip specific de minoritate dezavantajată și vulnerabilă*". În cauza *Horváth și Kiss împotriva Ungariei* (2013) Curtea a remarcat că "*romii au devenit un tip specific de minoritate dezavantajată și vulnerabilă care necesită protecție specială*."

Curtea a considerat, de asemenea, că atitudinile sociale negative sunt principala sursă de vulnerabilitate a romilor în cauza V.C. împotriva Slovaciei (2011), privind sterilizarea forțată a unei femei rome. Curtea recunoaște că sterilizarea forțată a afectat persoanele vulnerabile de diferite origini etnice, dar admite că romii sunt expuși unui risc deosebit "*datorită, printre altele, atitudinilor negative larg răspândite față de rata relativ ridicată a natalității în rândul romilor în comparație cu alte părți ale populației, exprimate adesea ca îngrijorări ale unei proporții crescute a populației care trăiește cu beneficii sociale*." Curtea a condamnat Slovacia pentru că nu a asigurat consimțământul liber și informat al reclamantei pentru sterilizare, constatând încălcări ale Articolului 3 CEDO (tratament degradant) și al Articolului 8 CEDO (respectarea vieții private și de familie).

Persoane cu dizabilități

În mod similar, Curtea și-a bazat evaluarea vulnerabilității pe prejudecățile (istorice) - și, în plus, pe excluderea socială care rezultă - în cauzele referitoare la alte grupuri nedominante. Un exemplu este cauza *Alajos Kiss împotriva Ungariei* (2010). Cauza se referă la privarea totală de dreptul la vot a persoanelor cu dizabilități mintale în Ungaria. Curtea a constatat încălcarea dreptului la vot al reclamantului (Articolul 3 din Protocolul 1 al Convenției). Opinia Curții despre persoanele cu dizabilități mintale ca "grup deosebit de vulnerabil" se bazează pe discriminarea considerabilă pe care au experimentat-o în trecut. Grupul, afirmă Curtea, a fost "istoric supus prejudecăților cu consecințe durabile, ducând la excluderea lor socială".

În cauza *Slawomir Musial împotriva Poloniei* (2009), Curtea a constatat încălcarea Articolului 3 "Tratament degradant Tratament inuman" - Asistență medicală inadecvată și condiții de arest preventiv al deținutului care suferă de tulburări psihice grave.

În cauza *Malgalhães Pereira împotriva Portugaliei* (1998), a fost numit un avocat pentru a ajuta un bărbat care suferea de schizofrenie în timpul controlului judiciar al izolării sale. Cu toate acestea, avocatul nu a luat parte la procedură. Curtea a concluzionat că simpla "desemnare a unui avocat nu asigură în sine asistență juridică eficientă" și a constatat încălcarea Articolului 5 pct. 4 al Convenției.

Persoane care trăiesc cu HIV

Curtea a continuat în aceeași direcție cu *Kiyutin împotriva Rusiei* (2011), o altă cauză referitoare la excluderea fără distincție a unui grup supus istoric prejudecăților. De data aceasta, grupul în cauză este reprezentat de persoanele care trăiesc cu HIV și excluderea în cauză este refuzul unui permis de ședere. Reclamantului, un bărbat din Uzbekistan căsătorit cu un cetățean rus cu care avea o fiică, i s-a refuzat permisul de ședere pe motiv că este seropozitiv. Curtea a constatat că reclamantul a fost discriminat în a se bucura de viața sa privată și de familie (Articolul 14 din CEDO împreună cu Articolul 8 din CEDO). În hotărârea *Kiyutin*, Curtea de la Strasbourg face trimitere la *Alajos Kiss* și explică în detaliu cum s-a întâmplat că persoanele care trăiesc cu HIV au suferit de stigmatizare și excludere pe scară largă din anii 1980 până în prezent. Prin urmare, Curtea susține că "persoanele care trăiesc cu HIV sunt un grup vulnerabil cu antecedente de prejudecăți și stigmatizare."

În cauza *Centrul pentru Resurse Juridice în numele lui Valentin Câmpeanu împotriva României* (2014) reclamantul era orfan și seropozitiv de la o vârstă fragedă, care a fost îngrijit în spital pentru cea mai mare parte a tinereții sale. De asemenea, era subnormal din punct de vedere educațional. El fusese transferat la o unitate spitalicească care nu era echipată pentru a oferi tipul de îngrijire de care avea nevoie, inclusiv tratament antiretroviral pentru boala sa. Când un ONG local a venit la spital pentru a-l vizita, după ce a fost alertat de starea sa, s-a constatat că murise.

Curtea a remarcat că această cauză a vizat un tânăr rom extrem de vulnerabil, care suferea de dizabilități psihice severe și infecție cu HIV, care și-a petrecut întreaga viață în îngrijirea statului și a murit în spital din cauza presupusei neglijări. Având în vedere vulnerabilitatea sa extremă, el a fost incapabil să inițieze proceduri în instanțele naționale fără sprijin juridic și consiliere adecvate. Curtea a constatat, de asemenea, în unanimitate, o încălcare a părții procedurale a Articolului 2 pentru neefectuarea unei investigații eficiente asupra circumstanțelor din jurul decesului său și o încălcare a Articolului 13 coroborat cu Articolul 2 din cauza nerespectării și neimplementării unui cadru juridic adecvat care ar fi permis ca acuzațiile domnului Câmpeanu legate de încălcarea dreptului său la viață să fi fost examinate de o autoritate independentă.

Solicitanții de azil

Cauza care a lărgit semnificativ noțiunea Curții de vulnerabilitate de grup este *M.S.S. împotriva Belgiei și Greciei* (2011). Reclamantul, un solicitant de azil afgan, a fost trimis de Belgia în Grecia în temeiul "Regulamentului Dublin II" al UE. Una dintre principalele chestiuni a fost dacă detenția și condițiile de viață ale M.S.S. în Grecia au constituit un tratament inuman și degradant în temeiul Articolului 3 din CEDO. În analiza condițiilor de detenție ale reclamantului - mai exact, în examinarea argumentului guvernului grec conform căruia durata detenției sale a fost neesențială - Curtea observă: "*În cauza de față, Curtea trebuie să ia în considerare faptul că reclamantul, solicitant de azil, era deosebit de vulnerabil din cauza a tot ce a întâmpinat în timpul migrației sale și a experiențelor traumatice pe care ar fi putut să le suporte anterior*".

Victime ale violenței domestice

În hotărârea de referință a Camerei în cauza *Opuz împotriva Turciei (2009)*, Curtea a constatat încălcarea Articolelor 2 și 3 din cauza lipsei de protecție a mamei reclamantei față de un soț violent în mod repetat. A luat în considerare atitudinea generală a poliției atunci când s-a confruntat cu acuzații de violență domestică, precum și un model consecvent de pasivitate judiciară. De asemenea, a constatat că situația a fost discriminatorie, încălcând Articolul 14, pe motiv că sistemul de drept penal nu a oferit o protecție suficientă mamei reclamantei care a fost, în mod previzibil și șocant, ucisă de soțul ei violent. A citat cu aprobare declarația CEDAW conform căreia violența împotriva femeilor, inclusiv violența în familie, reprezintă o formă de discriminare a femeilor. Ajungând la această concluzie, Curtea a subliniat că reclamantul a intrat în grupul "persoanelor vulnerabile" care au dreptul la protecția statului și a luat în considerare nu numai violența repetată suferită de victimă în trecut, ci și situația vulnerabilă a femeilor din sud-estul Turciei.

Comisia Europeană împotriva Rasismului și Intoleranței

Recomandarea de politică generală a ECRI¹⁵ oferă recomandări pertinente menite să faciliteze accesul la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile. Recomandări specifice sunt prezentate mai jos. Recomandarea de politică generală nr. 7 se axează pe elementele cheie ale legislației naționale pentru combaterea rasismului și a discriminării rasiale. Se recomandă, printre altele, ca legea să asigure că toate victimele discriminării dispun de proceduri judiciare și / sau administrative ușor accesibile, inclusiv proceduri de conciliere. În cazuri urgente, victimele discriminării ar trebui să dispună de proceduri rapide, care să conducă la decizii provizorii.¹⁶

Recomandarea de politică generală nr. 11 vizează combaterea rasismului și a discriminării rasiale în cadrul poliției, inclusiv recomandarea de a (i) defini în mod clar și a interzice profilarea rasială prin lege, (ii) de a efectua cercetări privind profilarea rasială și de a monitoriza activitățile poliției pentru a identifica practicile de profilare rasială, inclusiv prin colectarea datelor defalcate pe bază de origine națională sau etnică, limba, religia și naționalitatea în ceea ce privește activitățile relevante ale poliției, (iii) introducerea unui standard de suspiciune rezonabilă, prin care imputernicirile legate de activitățile de control, supraveghere sau anchetă pot fi exercitate doar pe baza unei suspiciuni fondate pe criterii obiective; (iv) să instruiască poliția cu privire la problema profilării rasiale și cu privire la utilizarea standardului de suspiciune rezonabilă; (v) să se asigure că legislația care interzice discriminarea rasială directă și indirectă cuprinde activitățile poliției; (vi) să asigure mecanisme de sprijin și consiliere pentru victimele discriminării rasiale sau ale conduitei inadecvate motivată pe criterii rasiale de către poliție; Asigurarea unor investigații eficiente asupra cazurilor presupuse de discriminare rasială sau conduită necorespunzătoare a poliției motivată pe criterii rasiale și asigurarea, după caz, a faptului că autorii acestor acte sunt pedepsiți în mod corespunzător¹⁷.

¹⁵ A se vedea Recomandarea de politică generală N°1 a ECRI privind combaterea rasismului, xenofobiei, antisemitismului și intoleranței la nivel național; Recomandarea de politică generală N°3 a ECRI privind combaterea rasismului și a intoleranței față de romi/țigani

¹⁶ ECRI (2002). Recomandarea de politică generală nr. 7 privind legislația națională de combatere a rasismului și a discriminării rasiale, alin. 10, adoptat la 13.12.2002, disponibil online la <https://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-7-revised-on-national-legislatio/16808b5aae>

¹⁷ ECRI (2007). *Recomandare de politică generală nr 11: Combaterea rasismului și discriminării rasiale în cadrul poliției*, adoptat la 29.06.2007, disponibil online la <https://www.coe.int/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/recommendation-no.11>

Recomandarea de politică generală nr. 15 se axează pe combaterea discursului de incitare la ură. Se recomandă, inter alia:

- persoanele vizate de utilizarea discursului de incitare la ură ar trebui să fie notificate în timp util cu privire la orice ședință judecătorească relevantă și demnitatea lor ar trebui să fie asigurată atunci când depun mărturie ca martor.
- să ofere o formare adecvată și să faciliteze schimbul de bune practici de către forțele de ordine, procurorii și judecătorii care se ocupă de cazuri care implică discursul de incitare la ură;
- să se asigure că judecătorii, avocații și funcționarii implicați în furnizarea diferitelor căi de atac administrative și civile pentru o astfel de utilizare au o pregătire adecvată. Acest lucru este important pentru a le permite să aprecieze dacă s-a produs sau nu o utilizare a discursului de incitare la ură sau are o gravitate suficientă pentru a justifica utilizarea acestor măsuri corective, precum și dacă o utilizare specifică a unei anumite măsuri corective este sau nu în concordanță cu dreptul la libertatea de exprimare.
- tuturor celor implicați în sistemul de justiție penală ar trebui să li se ofere o pregătire adecvată pentru a le permite să stabilească dacă observațiile particulare implică utilizarea discursului de incitare la ură și, dacă da, dacă - având în vedere dreptul la libertatea de exprimare - impunerea unei sancțiuni penale ar fi răspunsul adecvat¹⁸.
- În cel mai recent raport al Republicii Moldova (2018, Al cincilea ciclu de monitorizare), ECRI a remarcat că discursul de incitare la ură și diverse forme de exprimare a intoleranței, inclusiv sexismul, au fost în creștere în țară. În ceea ce privește infracțiunile motivate de ură, ECRI a subliniat că au fost înregistrate câteva cazuri de către poliție¹⁹. În pofida recomandărilor ECRI, Republica Moldova a eșuat pînă la acest moment să aprobe modificări la Codul penal și Legea privind asigurarea egalității pentru a trata infracțiunile pe motiv de ură și discursul de incitare la ură în corespundere cu standardele europene.

Comisarul pentru Drepturile Omului al Consiliului Europei

În Documentul de Discuție *Drepturile omului și dizabilitatea: drepturi egale pentru toți (2008)*²⁰, Comisarul pentru Drepturile Omului oferă o serie de recomandări menite să consolideze accesul la instanțele judecătorești pentru persoanele cu dizabilități.

- Dezvoltarea planurilor de acțiune pentru eliminarea barierelor fizice, juridice, sociale și de altă natură care împiedică persoanele cu dizabilități să participe la societate. Colectarea și analizarea datelor necesare pentru a monitoriza implementarea eficientă a planurilor de acțiune.
- Revizuirea legislației în materie de tutelă pentru a se asigura că persoanele cu dizabilități își pot exercita efectiv dreptul de a lua decizii și de a le fi respectate. Atunci când este necesar și solicitat, oferirea de sprijin adaptat nevoilor individuale pentru a permite persoanelor să își exercite acest drept împreună cu garanții adecvate pentru a le proteja împotriva abuzului.

¹⁸ ECRI (2015). *Recomandarea de politică generală nr. 15: Combaterea discursului de incitare la ură*, adoptat la 08.12.2015, disponibil online la <http://rm.coe.int/ecri-general-policy-recommendation-no-15-on-combating-hate-speech/16808b5b01>; a se vedea de asemenea Recomandarea de politică generală N°1 a ECRI privind combaterea rasismului, xenofobiei, antisemitismului și intoleranței; Recomandarea de politică generală revizuită N°2 privind organismele specializate de combatere a rasismului și intoleranței la nivel național; Recomandarea de politică generală N°3 a ECRI privind combaterea rasismului și a intoleranței față de romii/țigani

¹⁹ ECRI (2018). *Raport privind Republica Moldova*, CRI(2018)34, disponibil online la <https://rm.coe.int/fifth-report-on-the-republic-of-moldova/16808de7d7>

²⁰ Disponibil online la <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1355349>

- Deciziile privind admiterea și prelungirea detenției unei persoane în instituțiile psihiatrice trebuie să fie supuse controlului judiciar, fie acordând persoanei dreptul la recurs, fie printr-un control periodic automat. Trebuie garantate garanții procedurale, inclusiv reprezentarea juridică, nu doar formal, ci și puse efectiv în practică.

Au fost formulate și alte recomandări pertinente în vederea consolidării accesului la instanțele judecătorești pentru copii:²¹

- Răspunsul adresat tinerilor infractori ar trebui să ia în considerare nu numai gravitatea infracțiunii, ci și circumstanțele infractorului. Factori precum statutul social al copilului, situația familială, prejudiciul cauzat de infracțiune și alți factori care afectează circumstanțele personale ar trebui să influențeze reacțiile. Instanțele judecătorești nu vor mai impune sancțiuni sau măsuri cu durată nedeterminată pentru delincvenții juvenili.
- Este responsabilitatea organelor de judecată și de condamnare să se asigure că drepturile copiilor și garanțiile procesului echitabil sunt respectate. Procesul de condamnare ar trebui să le respecte drepturile. Prin urmare, nu ar trebui să facă discriminări între copii - aceeași sentință ar trebui să fie disponibilă, indiferent de locația sau mediul/originea copilului de exemplu - și ar trebui să respecte principiul interesului superior.
- Statele trebuie să pună la dispoziție o serie de sancțiuni și măsuri pentru a se asigura că răspunsul la un comportament infracțional ia în considerare bunăstarea copilului. Este necesară o mare varietate de măsuri pentru a permite flexibilitatea și un răspuns adaptat la fiecare caz individual și pentru a se asigura că detenția este o ultimă soluție. Tipurile de ordine pot include ordine de îngrijire, îndrumare și supraveghere, eliberare condiționată, ordine de muncă în folosul comunității, penalități și despăgubiri financiare, ordine de tratament, ordine de participare la consiliere de grup sau activități similare și ordine referitoare la asistența maternală, plasament sau îngrijire în alte medii educaționale.
- Copiii trebuie să fie implicați într-un mod semnificativ în decizia de a impune o sancțiune și să fie informați, într-o limbă și o manieră pe care le înțeleg, cum trebuie implementată măsura impusă și despre drepturile și obligațiile lor în ceea ce privește punerea în aplicare a acesteia. Implementarea trebuie să se bazeze pe evaluări individualizate și pe cele mai bune practici în asistența socială și îngrijirea tinerilor.

Convenția-cadru a Consiliului Europei pentru protecția minorităților naționale

Convenția prevede, la articolul 4, că "părțile se angajează să garanteze persoanelor aparținând minorităților naționale dreptul la egalitate în fața legii și la o protecție egală a legii. În acest sens, este interzisă orice discriminare bazată pe apartenența la o minoritate națională. Conform Articolului 10 alin. (3) din Convenție, "Părțile se angajează să garanteze dreptul oricărei persoane aparținând unei minorități naționale de a fi informată cu promptitudine, într-o limbă pe care o înțelege, cu privire la motivele arestării sale, la natura și la cauza acuzației aduse împotriva sa, și să se apere în această limbă, dacă este necesar cu asistența gratuită a unui interpret."

²¹ Document de Discuție - Copiii și justiția juvenilă: propuneri de îmbunătățiri (2009), disponibil online la <http://rm.coe.int/children-and-juvenile-justice-proposals-for-improvements-issue-paper-b/16806daa31>

Convenția Consiliului Europei privind prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței domestice

Articolul 56 din Convenție prevede măsurile de protecție care ar trebui să fie oferite victimelor, inclusiv "măsuri pentru a proteja drepturile și interesele victimelor, inclusiv nevoile lor speciale ca martori, în toate etapele investigațiilor și ale procedurilor judiciare, în special prin: [...] f) asigurarea faptului că se pot adopta măsuri pentru a proteja intimitatea și imaginea victimei; g) asigurarea faptului că se evită, dacă este posibil, contactul dintre victime și agresori în imobilele instanțelor de judecată și ale agențiilor guvernamentale de aplicare a legii; h) punerea la dispoziția victimelor de interpreți independenți și competenți, atunci când victimele sunt părți la proceduri sau atunci când furnizează dovezi; i) dând posibilitatea victimelor să depună mărturie în sala de judecată, conform regulilor prevăzute de legislația internă, fără a fi prezente sau, cel puțin, fără prezența pretinsului agresor, în special prin utilizarea tehnologiilor de comunicații adecvate, atunci când sunt disponibile".

Lección învățate și provocări cu care se confruntă Sistemul Judiciar în timpul și după pandemia Covid-19

Comisia Europeană pentru Eficiența Justiției (CEPEJ) a Consiliului Europei a subliniat că "[p]andemia COVID-19 este o criză de sănătate cu grave consecințe umane și sociale; aceasta a creat, de asemenea, provocări pentru instanțele și autoritățile judiciare din state membre." De asemenea, a subliniat că "sistemele judiciare trebuie să fie pregătite, în special atunci când vine vorba de soluții eficiente pentru a asigura continuitatea activității judecătorești și accesul la justiție, respectând în același timp drepturile individuale".²²

În acest context, CEPEJ a reamintit statelor membre șapte principii relevante: (i) Drepturile omului și Statul de drept; (ii) Accesul la justiție; (iii) Siguranța persoanelor; (iv) Monitorizarea fluxului, calității și performanței cauzelor; (v) Justiția cibernetică; (vi) Instruirea; (vii) Justiția orientată spre viitor. Cele mai relevante recomandări privind accesul la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile sunt prezentate mai jos.

Principiul 2 (Accesul la justiție)

În timpul unei pandemii, închiderea instanțelor ar putea fi necesară pentru a proteja sănătatea și siguranța profesioniștilor din justiție și a utilizatorilor instanțelor. Acest lucru ar trebui să se facă într-un mod atent și proporțional, deoarece are ca rezultat o limitare importantă a accesului la justiție, care este un principiu fundamental al Statului de Drept.

Serviciul public al justiției trebuie menținut cât mai mult posibil, inclusiv asigurarea accesului la justiție prin mijloace alternative, cum ar fi serviciile online sau consolidarea accesului la informații prin intermediul site-urilor web ale instanțelor și al altor mijloace de comunicare (telefon, e-mail etc.).

O mai bună consultare și coordonare cu toți profesioniștii din sistemul de justiție (inclusiv avocați, agenți de aplicare a legii, mediatori și servicii sociale) vor contribui la asigurarea unui nivel bun de acces la justiție.

Accesul la instanțe trebuie să fie asigurat pentru toți utilizatorii, *dar într-un moment de criză de sănătate trebuie acordată o atenție specială grupurilor vulnerabile care sunt și mai expuse riscului de a avea de suferit din această situație. Astfel, sistemele judiciare ar trebui să acorde prioritate cauzelor care privesc*

²² Disponibil online la <https://rm.coe.int/declaration-en/16809ea1e2>

aceste grupuri, cum ar fi cazurile de violență domestică, în special împotriva femeilor și copiilor, care implică persoane în vârstă sau persoane cu dizabilități sau care privesc situații economice grave. Vulnerabilitățile care decurg din criză ar trebui, de asemenea, luate în considerare.

Principiul 5 (Justiția cibernetică)

Soluțiile IT, precum serviciile online, audierile la distanță și videoconferințele, precum și dezvoltarea viitoare a justiției digitale trebuie să respecte întotdeauna drepturile fundamentale și principiile unui proces echitabil.

Pentru a reduce riscurile inerente implementării soluțiilor IT, utilizarea și accesibilitatea acestora pentru toți utilizatorii ar trebui să aibă o bază legală clară. În acest sens, ar trebui acordată o atenție specială celor mai vulnerabile grupuri. Impactul utilizării acestor tehnologii asupra justiției ar trebui, prin urmare, să fie evaluat în mod regulat și să fie luate măsuri de remediere atunci când este necesar. Asigurarea securității cibernetică și protecția datelor cu caracter personal trebuie să fie o prioritate.

Capitolul 2. Situația actuală cu privire la accesul la instanțele judecătorești pentru grupurile vulnerabile în Republica Moldova

Acest capitol analizează măsura în care este facilitat accesul la instanțele judecătorești în Moldova. O atenție specială este acordată informațiilor furnizate de autoritățile moldovenești în cadrul Schemei CEPEJ pentru evaluarea sistemelor judiciare și observațiilor finale relevante ale organismelor pentru drepturile omului. În plus, se acordă atenția cuvenită luării în considerare a măsurii în care accesul la instanțe a fost asigurat în timpul Pandemiei COVID-19.

Observațiile furnizate de autoritățile moldovenești în cadrul schemei CEPEJ pentru evaluarea sistemelor judiciare:

Potrivit comentariului furnizat de autoritățile judiciare moldovenești cu privire la existența unor măsuri favorabile care trebuie aplicate, în timpul procedurilor judiciare, diferitelor categorii de persoane vulnerabile, sunt instituite măsuri speciale pentru victimele violenței domestice, minori, victime și alți participanți la proceduri penale.

La cererea victimelor violenței domestice, instanța poate emite un ordin special prin care se acordă protecție prin următoarele obligații impuse agresorului:

- obligația de a părăsi temporar locuința comună sau de a păstra distanța de casa victimei, indiferent de titlul de proprietate;
- obligația de a păstra distanța față de victimă, asigurându-i siguranța; obligația de a nu contacta victima, copiii acesteia sau alte persoane care depind de aceasta;
- interdicția de a vizita locul de muncă al victimei;
- restricționarea utilizării unilaterale a proprietății comune;
- obligația de a fi supus unui examen medical și, dacă este necesar, de a urma un tratament medical obligatoriu;
- obligația de a participa la un program special de conciliere dacă instanța consideră necesară o astfel de măsură;
- interdicția de a deține arme (Articolul 215¹ din Codul de procedură penală și Articolul 278⁷, alin. 2), lit. i) din Codul de procedură civilă).

Cazul minorului este subdivizat la maximum și constituie un singur dosar atunci când adulții au participat la comiterea infracțiunii (Articolul 476 din Codul de procedură penală). Custodia sau arestarea preventivă a minorilor este posibilă numai în situații excepționale de contravenții grave cu violență, infracțiuni grave și extrem de grave (procurorul, părinții sau alți reprezentanți legali ai minorului în cauză sunt informați imediat cu privire la aceste măsuri (Articolul 477 din Cod procedură penală)).

Potrivit Articolului 14 din Legea nr. 105 din 16.05.2008 privind protecția martorilor și a altor participanți la procedura penală, pot fi aplicate următoarele măsuri de protecție pentru persoana protejată: a) protecția datelor de identitate; b) audierea prin aplicarea unor măsuri speciale; c) schimbarea domiciliului sau a locului de muncă sau de studiu; d) schimbarea identității, schimbarea aspectului; e) instalarea unui

sistem de alarmă la domiciliu sau reședință; f) schimbarea numărului de telefon; g) asigurarea protecției bunurilor²³.

Constatări ale organismelor internaționale pentru drepturile omului

Accesul persoanelor cu dizabilități la justiție

În cele mai recente Observații Finale ale sale (2017)²⁴, Comitetul pentru Drepturile Persoanelor cu Dizabilități (CDPD) și-a exprimat îngrijorarea cu privire la lipsa de informații cu privire la măsurile și protocoalele specifice pentru a oferi soluții procedurale, specifice genului și vârstei în procedurile judiciare *pentru persoanele cu dizabilități*, inclusiv furnizarea de interpretare în limba semnelor pentru surzi și formate accesibile pentru comunicarea pentru persoanele surde și/sau oarbe și persoanele cu dizabilități psihosociale și/sau intelectuale. Acesta ia act cu îngrijorare: (a) Prejudiciile împotriva persoanelor cu dizabilități, în special a celor cu dizabilități psihosociale și/sau intelectuale; (b) Lipsa accesului la asistență juridică gratuită pentru persoanele cu dizabilități, în special pentru cei care încă trăiesc în instituții; (c) Lipsa accesului la justiție a femeilor cu dizabilități în procedurile penale legate de violența bazată pe gen.²⁵

Comitetul a luat act cu îngrijorare de dispozițiile legale discriminatorii din Codul Civil²⁶, care permite privarea capacității juridice a unei persoane și numirea unui tutore, pe motiv de dizabilități psihosociale și/sau intelectuale. Comitetul este îngrijorat de faptul că eforturile actuale de modificare a legislației în acest sens s-ar putea să nu fie încă în conformitate cu Convenția și că nu există mecanisme instituite pentru a înlocui sistemul de luare a deciziilor substituit cu un regim decizional susținut.²⁷

Comitetul și-a exprimat, de asemenea, îngrijorarea cu privire la lipsa generală de accesibilitate a persoanelor cu dizabilități în statul parte. Își exprimă îngrijorarea cu privire la implementarea insuficientă a garanțiilor referitoare la accesibilitate prevăzute în Legile nr. 121²⁸ și nr. 60²⁹ și Hotărârea de Guvern nr. 599³⁰, precum și eliminarea obstacolelor și barierele legate de accesul la facilități și servicii publice, cum ar fi transportul, informațiile și comunicațiile. De asemenea, este îngrijorat de faptul că Codul Contravențional nu prevede sancțiuni pentru neasigurarea accesibilității în toate domeniile și că sancțiunile existente sunt rar aplicate.³¹

Accesul femeilor la justiție

În cele mai recente observații finale ale sale cu privire la Moldova, Comitetul CEDAW și-a exprimat îngrijorarea cu privire la accesul limitat al femeilor la justiție în Moldova, în special:

²³ Disponibil online la <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-work/evaluation-of-judicial-systems>

²⁴ Observații Finale ale CDPD, 2017, document disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fMDA%2fCO%2f1&Lang=en

²⁵ Observații Finale ale CDPD, 2017, alin. 26

²⁶ Articolul 32 din Codul Civil al Republicii Moldova nr. 1107 din 06.06.2002 cu amendamentele ulterioare, disponibil online la https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=122982&lang=ro#

²⁷ Observații Finale ale CDPD, 2017, alin. 24

²⁸ Legea nr. 121 din 25.05.2012 privind asigurarea egalității, disponibil online la https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=106454&lang=ro

²⁹ Legea nr. 60 din 30.03.2012 incluziunea social a persoanelor cu dizabilități, disponibil online la https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=110494&lang=ro

³⁰ Hotărârea de Guvern nr. 599 din 13.08.2013 cu privire la aprobarea Planului de acțiuni privind implementarea măsurilor de asigurare a accesibilității persoanelor cu dizabilități la infrastructura socială, disponibil online la https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=20665&lang=ro

³¹ Observații Finale ale CDPD, 2017, alin. 20

- (a) Dispozițiile din Codul Contravențional care reduc răspunderea penală a autorilor violenței domestice și restricționează accesul femeilor la justiția penală;
- (b) Barierele cu care se confruntă victimele discursului de incitare la ură și femeile aparținând grupurilor defavorizate în accesul la asistență juridică;
- (c) Implementarea insuficientă a acordării asistenței juridice gratuite în conformitate cu Legea nr. 196/2016 pentru victimele violenței bazate pe gen;
- (d) Accesul limitat la justiție pentru femeile cu dizabilități.³²

Accesul copiilor la justiție

Deși a salutat diverse inițiative legislative și politice pentru a ajuta copiii în conflict cu legea, inclusiv Strategia de reformă a sectorului justiției, dezvoltarea Planului individual pentru delincvenții juvenili și consolidarea programelor psihosociale, Comitetul și-a exprimat îngrijorarea cu privire la:

- (a) Lipsa unui sistem specializat al instanțelor pentru delincvenții juvenili în statul parte, lipsa legislației cu privire la copiii victime, martori și infractori și lipsa unor facilități de intervievare adaptate copiilor în afara capitalei;
- (b) Durata detenției preventive, calitatea serviciilor juridice furnizate pentru a ajuta copiii în conflict cu legea, condițiile de detenție, accesul inadecvat la educație de calitate, inclusiv formare profesională, maltratare, inclusiv bătăi fizice, izolare și copii ținuti în centrele de detenție pentru adulți.³³

Accesul grupurilor minoritare la justiție

Comitetul a luat act de faptul că Articolul 346 din Codul penal a fost modificat în 2016 și redenumit Acțiuni intenționate menite să incite la ură etnică, rasială sau religioasă, diferențiere sau discordie. Comitetul este îngrijorat de faptul că acest amendament nu este pe deplin în conformitate cu interzicerea discursului de incitare la ură prevăzută la Articolul 4 din Convenție. De asemenea, este îngrijorat de lipsa legislației privind infracțiunile motivate de ură în vigoare în statul parte și salută informațiile furnizate de statul parte pe care Parlamentul le are în vedere modificarea Codului Penal pentru a răspunde acestei preocupări. Comitetul își exprimă de asemenea îngrijorarea cu privire la promulgarea raportată a stereotipurilor rasiste și a discursului de incitare la ură în mass-media și sfera politică împotriva membrilor anumitor grupuri, cum ar fi musulmani minoritari etnici, romi, evrei și solicitanți de azil sau refugiați, precum și lipsa de responsabilitate pentru astfel de acte (Art. 2, 4 și 6).

Comitetul a fost îngrijorat de faptul că, din 2013 până în prezent, au fost înregistrate și urmărite foarte puține plângeri privind discriminarea rasială. Comitetul reamintește statului parte că un număr redus de plângeri nu înseamnă neapărat absența discriminării rasiale în statul parte, ci mai degrabă poate semnifica bariere în invocarea drepturilor din Convenție pe plan intern, inclusiv lipsa conștientizării publice a drepturilor prevăzute de Convenție și metodele disponibile pentru a solicita o cale de atac judiciară.

³² Observații Finale ale CDPD, 2017, alin. 12.

³³ Comitetul pentru Drepturile Copilului (2017). Observații finale privind raportul periodic patru și cinci al Republicii Moldova, CRC/C/MDA/CO/4-5, alin. 42.

Comitetul a solicitat statistici actualizate defalcate și informații detaliate cu privire la numărul și tipurile de plângeri privind discriminarea rasială raportate Consiliului și instanțelor judecătorești, precum și cu privire la urmărirea penală și condamnările autorilor infracțiunilor.³⁴

În mod similar, Comisia Europeană împotriva Rasismului și a Intoleranței și-a exprimat îngrijorarea, printre altele, privind faptul că "Codul penal al Republicii Moldova nu este în deplină concordanță cu Recomandarea de Politică Generală nr. 7 a ECRI privind legislația națională de combatere a rasismului și a discriminării rasiale și nu prevede circumstanțe agravante în cazurile motivate pe homo/transfobie"³⁵. ECRI de asemenea a menționat că "discursul de ură rasist și intolerant în discursul public este în creștere; țintele principale sunt persoanele LGBT, comunitatea romă și comunitatea de culoare. Persoanele LGBT au făcut în mod special obiectul unor comentarii peiorative atât ca indivizi (la locul de muncă), cât și ca grup (din partea unor politicieni, lideri de opinie sau reprezentanți ai unor biserici)".³⁶

Acces la instanțele judecătorești în timpul pandemiei COVID-19

Aceast compartiment se va referi la accesul în instanțe în timpul pandemiei COVID-19. În contextul digitalizării instanțelor judecătorești, atenție corespunzătoare va fi acordată accesibilității platformelor digitale disponibile pentru persoanele cu dizabilități vizuale. În plus, acest capitol va examina în ce măsură instanțele au fost accesibile în timpul pandemiei pentru femeile victime ale violenței domestice și în bază de gen.

Accesul la justiție a fost direct afectat de pandemia COVID-19, iar autoritățile judiciare au încercat să țină pasul cu luarea deciziilor rapid. Accesul la justiție prin instanțe a fost și rămâne o problemă delicată. Până în 2016, erau 44 de instanțe ordinare (inclusiv două instanțe specializate pentru probleme militare și comerciale) și patru curți de apel. În prezent, există 15 instanțe de drept comun³⁷, unele dintre acestea încă suferind de o infrastructură insuficientă și aglomerată.

Puține lucruri s-au schimbat de atunci: instanțele sunt aglomerate și nu există săli de judecată suficiente, ridicând suspiciuni cu privire la eficiență, transparență, integritate și responsabilitate. Lipsa unor indicatoare (clare), ascensoare, cantine și toalete, precum și deficiențele de acces fac ca utilizatorii să nu fie bine informați și să nu fie bine tratați.³⁸ Aceste deficiențe dovedesc nevoia acută de digitalizare a instanțelor.

Un prim pas în această direcție a fost instalarea Programului integrat de gestionare a dosarelor (PIGD)³⁹, care este utilizat în prezent de toate instanțele naționale. PIGD nu facilitează doar activitatea personalului instanțelor. Acest sistem oferă un set de avantaje cetățenilor:

- Distribuirea aleatorie a cererii/dosarului (fără implicarea factorului uman);
- Automatizarea activității instanțelor judecătorești; un factor important în contextul pandemiei actuale;

³⁴ Disponibil online la

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2fC%2fMDA%2fCO%2f10-11&Lang=en

³⁵ ECRI (2018). Raport privind Republica Moldova (Al cincilea ciclu de monitorizare), CRI(2018)34, disponibil online la <https://rm.coe.int/fifth-report-on-the-republic-of-moldova/16808de7d7>

³⁶ ibid

³⁷ Legea privind reorganizarea instanțelor judecătorești, nr. 76 din 21-04-2016, în Monitorul Oficial nr. 184-192 Art. 387

³⁸ Banca Mondială în colaborare cu Fondul pentru Buna Guvernare al Marii Britanii, REPUBLICA MOLDOVA Îmbunătățirea accesului la justiție: De la resurse la rezultate, Chișinău, 2018, p. 30

³⁹ Regulamentul privind repartizarea aleatorie a dosarelor spre examinare în instanțe, aprobat prin Hotărârea CSM nr. 110/5 din 5 februarie 2013

- Publicarea automată a deciziilor instanțelor pe portalul instanței naționale. Ceea ce minimizează deplasarea la instanță;
- Asigurarea transparenței activității instanțelor judecătorești;
- Contribuirea la prevenirea și combaterea corupției în instanțele judecătorești.

În pofida avantajelor menționate mai sus, PIGD necesită în continuare a fi îmbunătățit, în special în ceea ce privește colectarea datelor și monitorizarea dosarelor. Atunci când un dosar este preluat de la procuratură și înregistrat în sistemul IT, numărul unic al acestuia este modificat. Aceasta determină imposibilitatea de a urmări dosarele de la etapa inițială în sistemul moldovenesc, inclusiv pentru cazurile de discriminare, discurs de incitare la ură și de infracțiuni motivate de ură. Actuala versiune PIGD 5.0 este integrată cu serviciile guvernamentale moderne (M-Pass, M-Sign, M-Notify, M-Log, M-Pay), ceea ce permite o accelerare a procesului din perspectiva justițiabililor.

Pentru a reduce riscul de răspândire a infecției cu COVID-19, se propune cetățenilor să acceseze de acasă Portalul Național al Instanțelor: <http://www.instante.justice.md/>. Acesta este un sistem complex, caracterizat printr-un singur punct de acces la informații despre activitatea tuturor instanțelor. Scopul său este de a sprijini un mediu informațional virtual și accesibil pentru a asigura comunicarea între cetățeni și instanțe. Astfel, cetățenii care accesează Portalul Național al Instanțelor vor găsi agenda ședințelor de judecată, deciziile judecătorești, citațiile în instanță, practica judiciară și alte informații relevante pentru justițiabili.⁴⁰

Pagina de start a portalului <http://www.instante.justice.md/> este parțial accesibilă. Pentru o persoană nevăzătoare, meniul din dreapta este practic invizibil, deoarece este compus din imagini care nu sunt însoțite de o descriere a acestora. În aceste condiții, programul asistiv va detecta doar imagini, nu și conținutul acestora. În consecință, utilizatorul cu dizabilitate senzorială va fi privat de oportunitatea de a (i) pune întrebări despre activitatea instanțelor judecătorești și (ii) de a participa la sondajul privind serviciile acordate de interpreții și traducătorii instanțelor judecătorești și ai organelor de urmărire penală.

Deși în 2019 a fost lansat E-file Module, acesta rămâne în continuare un proiect pilot, în Judecătoria Cahul și Curtea de Apel Cahul, unde are loc exploatarea experimentală a sistemului informatic E-file Module, adaptat noii versiuni a SIGC. Datorită serviciului E-File Module, atunci când participă la o cauză, utilizatorul instanței nu va trebui să meargă la sediul instanței pentru a se familiariza cu materialele cauzei, ci, printr-un computer, avocatul le va accesa și le va pune la dispoziție.

Informația plasată pe www.edosar.justice.md este de asemenea parțial accesibilă pentru persoanele cu dizabilități de vedere. Pagina de start include un ghid al utilizatorului în format PDF. Ghidul include o miriadă de figuri care, în lipsa informației clare care să descrie imaginea și conținutul acesteia, nu vor putea fi accesate de persoanele cu dizabilități de vedere. De asemenea, pentru a facilita accesul la informație, portalul ar putea beneficia de posibilitatea de a modifica contrastul dintre text și fundal.

Accesul la informații este un drept fundamental și o precondiție pentru realizarea accesului la justiție și instanțe. Pentru ca acesta să fie realizat pe deplin, este nevoie de un acces la informații incluziv, un acces facilitat de către instituțiile publice și pentru persoanele cu dizabilități. Accesibilitatea web se referă la accesul persoanelor cu dizabilități la conținutul web, la un design web care permite persoanelor cu

⁴⁰ Hotărârea de Guvern nr. 593 din 24.07.2017 cu privire la aprobarea Conceptului tehnic al Sistemului informațional judiciar.
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=371068>

dizabilități să perceapă, înțeleagă, navigheze și să interacționeze cu paginile web în mod eficient și să creeze conținut web.

Pentru a asigura accesibilitatea conținutului paginilor web, la nivel internațional au fost adoptate Liniile directoare WCAG 2.0 (Web Content Accessibility Guidelines) și recomandări pentru transpunerea în practică a acestora.⁴¹ La nivelul Uniunii Europene, aceste recomandări au fost preluate și concretizate prin intermediul Directivei (UE) 2016/2102 a Parlamentului European și a Consiliului European din 26 octombrie 2016 privind accesibilitatea site-urilor web și a aplicațiilor mobile ale organismelor din sectorul public.⁴² Directiva se bazează pe patru principii ale accesibilității:

1. **perceptibilitatea**, ceea ce înseamnă că informațiile și componentele interfeței de utilizare trebuie să poată fi prezentate utilizatorilor în moduri pe care aceștia le pot percepe;
2. **operabilitatea**, ceea ce înseamnă că componentele interfeței de utilizare și navigarea trebuie să fie utilizabile;
3. **inteligibilitatea**, ceea ce înseamnă că informațiile și exploatarea interfeței de utilizare trebuie să poată fi înțelese; și
4. **robustețea**, ceea ce înseamnă că conținutul trebuie să fie suficient de robust, încât să poată fi interpretat în mod fiabil de o gamă largă de agenți utilizatori, inclusiv de tehnologiile de asistare.

Pe baza analizelor despre limitarea accesului la justiție în condiții de urgență în Republica Moldova, sunt relevante următoarele exemple:

1. În unul dintre raioane (Hincești), activitatea instanței a fost suspendată în general;
2. Instanțele au funcționat într-un regim mai special, limitând la maximum accesul publicului pentru a preveni răspândirea virusului COVID-19;
3. S-a acordat prioritate cazurilor care nu suferă amânare din diferite motive: detenție, protecția victimelor sau a martorilor, protecția securității statului etc.;
4. Instanțele judecătorești au intrat în carantină în mod spontan și inegal;
5. Oficiul de judecată cel mai afectat de COVID-19 este oficiul Ciocana al instanței de la Chișinău.⁴³

Reforma din sectorul justiției este plasată pe locul al patrulea ca importanță de către cetățeni, fiind înaintea reformelor din domeniul sănătății, pensiilor și educației. Cetățenii subliniază că specializarea judecătorilor, procedurile simplificate pentru cauzele mici și reforma instanțelor și a parchetelor sunt cele mai importante reforme din sectorul justiției. Mai puțin de 30% dintre angajați și utilizatorii profesioniști consideră că reformele în curs au avut un impact pozitiv.⁴⁴ Sistemul de justiție trebuie să profite la maximum de instrumentele deja existente în sistemul judiciar, cum ar fi: SIGC, E-file Module, portalul instanțelor. Există o mare nevoie de o extindere digitalizată a activității instanțelor judecătorești:

- necesitatea unui cadru juridic pentru a stabili reguli privind procedurile de judecată prin videoconferință;

⁴¹ Disponibil online la <https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/wcag/>

⁴² EU (2016). *Web Accessibility Directive 2016/2102*. Disponibil online la <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L2102&from=EN>

⁴³ Disponibil online la <https://juridicmoldova.md/10045/facilitarea-accesului-la-justitie-a-cetatenilor-republicii-moldova-pe-timp-de-pandemie.html>

⁴⁴ Banca Mondială în colaborare cu Fondul pentru Buna Guvernare al Marii Britanii, REPUBLICA MOLDOVA Îmbunătățirea accesului la justiție: De la resurse la rezultate, Chișinău, 2018, p. 45

- lipsa unei proceduri de comunicare a actelor de procedură exclusiv prin mijloace electronice.

Situațiile actuale de sănătate par să fi adus în prim plan insuficiența digitalizării sistemului judiciar și problema cadrului juridic inadecvat pentru desfășurarea procedurilor în fața sistemului judiciar prin utilizarea pe scară largă a mijloacelor de comunicare la distanță și să fi afectat direct facilitatea accesului la justiție pentru cetățenii Republicii Moldova.

Răspuns la cazurile de violență domestică și violență în bază de gen în timpul pandemiei COVID-19

În corespundere cu alin. 4 al Anexei la Dispoziția nr. 1 din 18 martie a Comisiei pentru Situații Excepționale⁴⁵, cauzele civile, cu excepția celor ce se examinează conform legii în lipsa părților, cele care au fost amânate pentru pronunțare, eliberarea ordonanțelor de protecție cu privire la custodia publică a străinilor, dispozițiile privind extinderea termenului custodiei, acțiunile de confiscare a bunurilor nejustificate, aprobarea internării forțate și a tratamentului forțat, orice alte revendicări în materie electorală. Astfel, cererile de emitere a ordonanțelor de protecție au fost examinate în cadrul prevăzut de lege, cu participarea părților și respectarea măsurilor de siguranță (măști, mănuși).

Potrivit unui raport emis de La Strada în august 2020⁴⁶, instanțele au examinat în timpul situației pandemice plângeri în format electronic, depuse prin e-mail. Se constată că majoritatea cererilor privind emiterea ordonanțelor de protecție au fost examinate în ziua depunerii. Judecătoria Chișinău a emis ordonanțe de protecție mult mai repede decât de obicei, 80% dintre acestea fiind emise în ziua în care a fost depusă cererea, o practică fără precedent în perioada anterioară pandemiei. Cu toate acestea, au existat situații în care instanțele au emis ordonanțe de protecție fără a obliga agresorul să părăsească locul, argumentându-se că persoana respectivă nu ar fi putut găsi un loc de trai în situație de pandemie⁴⁷.

În contextul combaterii violenței domestice și a violenței bazate pe gen, raportul a recomandat asigurarea implementării practice a art. 17 din Codul de procedură civilă care prevede că cererile de chemare în judecată, cererile de apel, de revizuire, de eliberare a ordonanțelor judecătorești, precum și oricare alte cereri sau acte procedurale, pot fi depuse în instanța de judecată prin intermediul Programului integrat de gestionare a dosarelor, care este unic pentru întreg sistemul judiciar; în acest caz, cererea și alte acte atașate în format electronic ar trebui să fie semnate cu semnătură digitală.

Asigurarea digitalizării instanțelor prin modificarea legislației și asigurarea dotării tehnice a instanțelor pentru a le permite să desfășoare procese de judecată online; starea de sănătate a participanților la actul de justiție ar trebui să fie o prioritate și ar trebui să determine adoptarea normelor legislative și interpretarea normelor în vigoare în vederea oferirii unui răspuns eficace și eficient într-un context nou, care este unul provocator și va continua să fie astfel pentru societate⁴⁸.

⁴⁵ Comisia pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova (2020). *Dispoziția nr. 1*, Anexă, alin. 4, disponibil online la https://gov.md/sites/default/files/dispozitia_cse_nr.1.pdf

⁴⁶ Ibid, p.38

⁴⁷ Ibid, p. 50-51

⁴⁸ La Strada (2020). *Nevoile femeilor afectate de violență în familie, violență în bază de gen și răspunsul sistemic la cazurile de violență în familie în contextul crizei COVID-19*, disponibil online la https://moldova.un.org/sites/default/files/2020-08/Raport_violenta_covid_RO.pdf

Capitolul 3. Recomandări

Asigurarea accesului la justiție pentru victimele discriminării

Institutul Național al Justiției, Academia de poliție „Ștefan cel Mare” (în cazul forțelor de ordine):

- Oferirea unor instruiți adecvate și facilitarea schimbului de bune practici de către forțele de ordine, procurorii și judecătorii care se ocupă de cazuri care implică discursul de incitare la ură și infracțiuni motivate de ură;
- Asigurarea faptului că judecătorii, avocații și funcționarii implicați în furnizarea diferitelor căi de atac administrative și civile pentru o astfel de utilizare au o pregătire adecvată, cu atenție corespunzătoare pentru dezvoltarea competențelor practice, pentru a le permite să aprecieze dacă s-a produs sau nu o utilizare a discursului de incitare la ură sau are o gravitate suficientă pentru a justifica utilizarea acestor măsuri corective, precum și dacă o utilizare specifică a unei anumite măsuri corective este sau nu în concordanță cu dreptul la libertatea de exprimare;
- Facilitarea schimbului de experiență cu Consiliul pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității din Moldova.

Instanțe, Consiliul Superior al Magistraturii, Agenția pentru Administrarea Instanțelor Judecătorești:

- Colectarea de statistici defalcate și informații detaliate cu privire la numărul și tipurile de plângeri privind discriminarea rasială raportate instanțelor judecătorești, precum și cu privire la urmările penale și condamnările autorilor infracțiunilor; atenție trebuie acordată îmbunătățirii în continuare a PIGD pentru a permite utilizatorilor să urmărească pe deplin dosarele, inclusiv cazurile de discriminare, de discurs de incitare la ură și de infracțiuni motivate de ură.
- Asigurarea faptului că toate incidentele de discriminare, de infracțiuni motivate de ură și discursuri de incitare la ură sunt anchetate și urmărite în justiție și că autorii sunt pedepsiți, indiferent de statutul lor oficial, și furnizarea de date privind numărul de cazuri raportate de discriminare, infracțiuni motivate de ură și de discurs de incitare la ură, urmăriri penale și condamnări și despăgubiri ale victimelor;
- Consolidarea dialogului cu Consiliul pentru Prevenirea și Eliminarea Discriminării și Asigurarea Egalității din Moldova pentru a identifica abordări comune, bazate pe standardele internaționale și regionale privind drepturile omului.

Parlament:

- Asigurarea faptului că articolul 346 din Codul Penal este pe deplin în conformitate cu Articolul 4 din Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială și Recomandările de politică generală ale ECRI, și că articolul modificat este pus în aplicare pentru urmărirea penală a incidentelor de discursuri de incitare la ură;
- Adoptarea fără întârziere a proiectului de lege 313/2016 care din 08.12.2016 așteaptă aprobare în cea de-a doua lectură⁴⁹;

Consiliul Superior al Procurorilor:

⁴⁹ <http://parlament.md/ProcesulLegislativ/Proiectedeactelegislative/tabid/61/LegislativId/3349/language/ro-RO/Default.aspx>

- Consolidarea rolului procurorilor în sprijinirea victimelor discriminării rasiale în raportarea încălcărilor;

Guvern:

- Desfășurarea de campanii educaționale pentru abordarea cauzelor profunde ale prejudecăților și promovarea toleranței și respectului pentru diversitate, inclusiv în special cu accent pe rolul și responsabilitățile jurnaliștilor și ale funcționarilor publici.

Asigurarea accesului la justiție pentru persoanele cu dizabilități

Guvern

- Alocarea de resurse pentru implementarea Obiectivului nr. 7 (Asigurarea suportului persoanelor cu dizabilități în exercitarea capacității juridice și garantarea accesului la justiție) din Hotărârea Guvernului nr. 723 din 08.09.2017 cu privire la aprobarea Programului național de incluziune socială a persoanelor cu dizabilități pentru anii 2017-2022;⁵⁰ în procesul de asigurare a accesibilității la infrastructură se vor respecta standardele internaționale și naționale, inclusiv Codul Practic în Construcții.⁵¹
- Creșterea gradului de conștientizare cu privire la accesul la justiție pentru persoanele cu dizabilități, luând în considerare diversitatea acestora, inclusiv prin Braille pentru persoanele cu deficiențe de vedere, precum și formate prietenoase pentru persoanele cu dizabilități intelectuale.

Parlament

- Abrogarea prevederilor legale discriminatorii din Codul Civil, inclusiv Articolul 32;
- Restabilirea capacității juridice depline a tuturor persoanelor cu dizabilități și revizuirea sistemului de tutelă cu scopul de a introduce mecanisme decizionale susținute;
- Modificarea art. 90 alin. 3 din Codul de Procedură Penală a Republicii Moldova care limitează dreptul persoanelor cu dizabilități de a fi citați și ascultați în calitate de martori în cadrul procedurilor judiciare.⁵²

Institutul Național al Justiției

- Asigurarea de instruire, în consultare cu organizațiile persoanelor cu dizabilități și Ombudsmanul, la nivel național, regional și local pentru toate părțile interesate, inclusiv funcționarii publici, judecătorii și asistenții sociali, cu privire la recunoașterea capacității juridice a persoanelor cu dizabilități și cu privire la bunele practici în luarea de decizii susținute.

⁵⁰ Disponibil online la https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=101863&lang=ro

⁵¹ Inclusiv NCM C.01.06-2014 (MCH 23-01-2014) - Cerințe generale de securitate pentru obiectele de construcție la folosirea și accesibilitatea lor pentru persoanele cu dizabilități, aprobat prin ordinul Ministrului dezvoltării regionale și construcțiilor al Republicii Moldova nr. 48 din 08 aprilie 2014, cu aplicare din 01 iulie 2014; CP C.01.02-2014 - Proiectarea clădirilor și construcțiilor cu considerarea accesibilității pentru persoane cu dizabilități, prevederi generale, aprobat prin ordinul Ministrului dezvoltării regionale și construcțiilor al Republicii Moldova nr. 49 din 14 aprilie 2014, cu aplicare din 01 iulie 2014; NCM D.02.01:2015 - Proiectarea drumurilor publice; CP D.02.11 – 2014 - recomandări privind proiectarea străzilor și drumurilor din localități urbane și rurale.

⁵² Disponibil online la https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=123540&lang=ro

Instanțe, Consiliul Superior al Magistraturii,

- Asigurarea furnizării de soluții procedurale, specifice genului și vârstei, bazate pe libera alegere și preferința persoanelor cu dizabilități și stabilirea unor garanții conexe care să permită participarea persoanelor cu dizabilități la toate procedurile judiciare în mod egal cu ceilalți, inclusiv furnizarea de interpretare a limbajului semnelor pentru persoanele surde și formate accesibile pentru comunicare pentru persoanele surde și/sau oarbe și persoanele cu dizabilități psihosociale și/sau intelectuale.
- Valorificarea bunelor practici de elaborare și implementare a planurilor de acțiuni de accesibilizare a instanțelor judecătorești (de exemplu, Judecătoria Chișinău) și asigurare a acomodării rezonabile pentru persoanele cu dizabilități, atât pentru justițiabili cât și pentru profesioniștii din sectorul justiției (judecători și personalul instanțelor, procurori, avocați).

Agenția pentru Administrarea Instanțelor Judecătorești

- Asigurarea accesibilității depline a portalurilor www.edosar.justice.md și www.instante.justice.md în conformitate cu Liniile directe WCAG 2.0 (Web Content Accessibility Guidelines) și a Directivei (UE) 2016/2102 a Parlamentului European și a Consiliului din 26 octombrie 2016 privind accesibilitatea site-urilor web și a aplicațiilor mobile ale organismelor din sectorul public.

Asigurarea accesului la justiție pentru copii

Parlament, Guvern

- Adoptarea și punerea în aplicare a legislației cuprinzătoare privind justiția juvenilă pentru toți copiii sub 18 ani, precum și o strategie de prevenire a infracțiunilor copiilor;
- Accelerarea adoptării regulamentului privind organizarea și funcționarea centrului de sprijin pentru copiii victime și martorii infracțiunilor;

Institutul Național al Justiției:

- Conducerea instruirilor pentru judecători și procurori cu privire la aplicarea interesului superior al copilului; diseminarea jurisprudenței internaționale și regionale cu privire la drepturile copilului, implementarea recomandărilor Avocatului Poporului pentru protecția drepturilor copilului și ale Consiliului pentru prevenirea și combaterea discriminării și asigurării egalității.

Instanțe, Consiliul Superior al Magistraturii

- Consolidarea punerii în aplicare a Codului de procedură penală în lege și în practică, asigurarea faptului că audierile care implică inculpații copii protejează viața privată a copiilor, sunt închise și organizate separat de alte audieri și dezvoltarea de standarde de intervievare adaptate copiilor în toate regiunile țării;
- Promovarea măsurilor de tratare a copiilor acuzați că au încălcat legea penală fără a recurge la proceduri judiciare, cum ar fi reorientarea, eliberare condiționată, medierea, consilierea sau munca în folosul comunității; și, ori de câte ori este posibil, utilizarea de măsuri alternative la condamnare și asigurarea faptului că detenția este utilizată ca ultimă soluție, pentru o perioadă

cât mai scurtă de timp și revizuită în mod regulat, în vederea retragerii acesteia; și punerea în aplicare a Strategiei 2016-2020 pentru dezvoltarea sistemului de eliberare condiționată;

- În cazurile în care detenția este inevitabilă, asigurarea faptului că detenția este utilizată ca ultimă soluție, pentru cea mai scurtă perioadă de timp posibilă și revizuită în mod regulat, în vederea retragerii acesteia, că copiii sunt deținuți separat de adulți, inclusiv în cazul de detenție preventivă și că condițiile de detenție sunt conforme cu standardele internaționale, incluzând hrană nutrițională adecvată, exerciții fizice suficiente și activități în aer liber, acces la educație și servicii de sănătate, inclusiv consiliere psihologică, și interzicerea izolării pentru copii în orice circumstanțe;

Consiliul Național pentru Asistență Juridică Garantată de Stat

- Asigurarea unei reprezentări juridice calificate și independente pentru copiii aflați în conflict cu legea într-un stadiu incipient al procedurii și pe tot parcursul procedurilor judiciare;

Guvern:

- Creșterea gradului de conștientizare a drepturilor procedurale, asigurându-se că informațiile sunt dezvoltate și diseminate într-un limbaj adecvat copiilor.

Asigurarea accesului la justiție pentru femei

Parlament:

- Modificarea Articolului 78 din Codul Contravențional pentru a elimina dispoziția care scutește autorii violențelor împotriva femeilor de răspunderea penală și încurajarea femeilor să raporteze cazurile de violență bazată pe gen autorităților competente fără teama stigmatizării, asigurându-le accesul la justiția penală;

Guvern:

- Creșterea gradului de conștientizare a femeilor, inclusiv a celor aparținând minorităților etnice, femeilor cu dizabilități, femeilor migrante, femeilor în vârstă și femeilor lesbiene, bisexuale și transsexuale cu privire la drepturile lor și căile de atac legale disponibile pentru a revendica aceste drepturi;
- Furnizarea de resurse umane, tehnice și financiare adecvate pentru acordarea asistenței juridice gratuite în temeiul Legii nr. 196/2016, de modificare a Legii nr. 45-XVI privind prevenirea și combaterea violenței domestice;

Instanțe:

- Abordarea accesibilității fizice și a comunicării în instanțele de judecată, inclusiv lipsa accesului la proceduri în procedurile judiciare și privarea de capacitate juridică pe motive de handicap.

Recomandări specifice pentru asigurarea accesului grupurilor vulnerabile la justiție și instanțele judecătorești în contextul pandemiei COVID-19

Instanțe:

- Menținerea serviciul public al justiției cât mai mult posibil, inclusiv asigurarea accesului la justiție prin mijloace alternative, cum ar fi serviciile online sau consolidarea accesului la informații prin intermediul site-urilor web ale instanțelor și al altor mijloace de comunicare (telefon, e-mail etc.);
- Într-un moment de criză de sănătate trebuie acordată o atenție specială grupurilor vulnerabile care sunt și mai expuse riscului de a avea de suferit din această situație. Astfel, sistemele judiciare moldovenești ar trebui să acorde prioritate cauzelor care privesc aceste grupuri, cum ar fi cazurile de violență domestică, în special împotriva femeilor și copiilor, care implică persoane în vârstă sau persoane cu dizabilități sau care privesc situații economice grave. Vulnerabilitățile care decurg din criză ar trebui, de asemenea, luate în considerare;
- Ar trebui luate măsuri eficiente imediat, astfel încât detenția preventivă să fie aplicată numai în cazuri extraordinare și specifice;

Parlament:

- Adoptarea unui cadru juridic pentru a stabili reguli privind procedurile de judecată prin videoconferință;
- Adoptarea de proceduri de comunicare a actelor de procedură exclusiv prin mijloace electronice.

Guvern:

- Guvernul ar trebui să se asigure că judecătorii și personalul acestora au condiții adecvate pentru a-și îndeplini funcțiile. Aceștia merită o atenție specială pentru sănătate în programele de testare, având în vedere că vor fi obligatoriu în contact cu mai multe persoane și grupuri. În acest context se recomandă eficientizarea implementării Planului de construire a clădirilor noi pentru instanțele judecătorești dat fiind reorganizarea acestora⁵³.

⁵³ Parlamentul Republicii Moldova (2017). Hotărârea nr. 21 din 03.03.2017 pentru aprobarea Planului de construire a clădirilor noi și/sau de renovare a clădirilor existente, necesare pentru buna funcționare a sistemului instanțelor judecătorești, disponibil online la https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=98551&lang=ro

Bibliografie

1. CEPEJ (2020). *Evaluarea sistemelor judiciare: ciclul 2018-2020*, disponibil online la <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-work/evaluation-of-judicial-systems>
2. Comisia pentru Situații Excepționale a Republicii Moldova (2020). *Dispoziție nr. 1*, disponibil online la https://gov.md/sites/default/files/dispozitia_cse_nr.1.pdf
3. Consiliul European (1995). *Convenția Cadru pentru Protecția Minorităților Naționale*. Seria de tratate Europene - No. 157, disponibil online la <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168007cdac>
4. Consiliul European (2011). *Convenția Consiliului European privind prevenirea și combaterea violenței împotriva femeilor și a violenței domestice*, Seria de tratate ale Consiliului European - Nr. 210, disponibil online la <https://rm.coe.int/168008482e>
5. Comisarul pentru Drepturile Omului al Consiliului European (2008). Document tematic. Drepturile omului și dizabilitatea: drepturi egale pentru toți, disponibil online la <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=1355349>
6. Comisarul pentru Drepturile Omului al Consiliului European (2009). Document tematic - Justiția pentru copii și justiție juvenilă: propuneri de îmbunătățiri, disponibil online la <http://rm.coe.int/children-and-juvenile-justice-proposals-for-improvements-issue-paper-b/16806daa31>
7. Comisia Europeană împotriva Rasismului și Intoleranței (2015). *Recomandări de politică generală*, 5, disponibil online la <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/ecri-standards>
8. EU (2016). *Directiva 2016/2102 privind accesibilitatea site-urilor web*. Disponibil online la <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L2102&from=EN>
9. Comisia Europeană pentru Eficiența Justiției (2020). Declarația CEPEJ: lecțiile învățate și provocări cu care se confruntă sistemul judiciar în timpul și după pandemia COVID-19, disponibil online la [16809ea1e2 \(coe.int\)](https://www.coe.int/en/web/cepej/16809ea1e2)
10. Gavrilenco (2020). Facilitarea accesului la instanțe a cetățenilor Republicii Moldova pe timp de pandemie, disponibil online la <https://juridicemoldova.md/10045/facilitarea-accesului-la-instante-a-cetatenilor-republicii-moldova-pe-timp-de-pandemie.html>
11. Guvernul Republicii Moldova (2017). Decizia nr. 593 din 24.07.2017 cu privire la aprobarea Conceptului tehnic al sistemului informațional judiciar, disponibil online la <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=371068>
12. La Strada (2020). *Nevoile femeilor afectate de violență în familie, violență în bază de gen și răspunsul sistemic la cazurile de violență în familie în contextul crizei COVID-19*, disponibil online în limba română la https://moldova.un.org/sites/default/files/2020-08/Raport_violenta_covid_RO.pdf
13. Lourdes Peroni, Alexandra Timmer, *Vulnerable groups: The promise of an emerging concept in European Human Rights Convention law*, International Journal of Constitutional Law, Volume 11, Issue 4, October 2013, paginile 1056–1085, disponibil online la <https://doi.org/10.1093/icon/mot042>
14. Parlamentul Republicii Moldova (2016). Legea nr. 76 din 21.04.2016 cu privire la reorganizarea instanțelor judecătorești, în Monitorul Oficial nr. 184-192, art. 387

15. Parlamentul Republicii Moldova (2017). Decizia nr. 21 din 03.03.2017 pentru aprobarea Planului de construire a clădirilor noi și / sau renovare a clădirilor existente, necesare pentru buna funcționare a sistemului instanțelor judecătorești, disponibil online la https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=98551&lang=ro
16. Consiliul Superior al Magistraturii (2013). Regulament privind modul de distribuire aleatorie a dosarelor pentru examinare în instanțele judecătorești, aprobat prin Hotărârea CSM nr. 110/5 din 05.02.2013
17. Comitetul ONU pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare a femeilor (2015). *Recomandare generală privind accesul femeilor la justiție*, CEDAW / C / GC / 33, disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_33_7767_E.pdf
18. Comitetul ONU pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare a femeilor (2020). Observații finale privind al șaselea raport periodic al Republicii Moldova, CEDAW / C / MDA / CO / 6, disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2fMDA%2fCO%2f6&Lang=ro
19. Comitetul ONU pentru eliminarea discriminării rasiale (2005). Recomandarea generală XXXI privind prevenirea discriminării rasiale în administrarea și funcționarea sistemului de justiție penală, disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2fCERD%2fGEC%2f7503&Lang=ro
20. Comitetul ONU pentru eliminarea discriminării rasiale (2017). Observații finale privind rapoartele periodice combinate zece și unsprezece ale Republicii Moldova, CEDR / C / MDA / CO / 10-11, disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CERD%2fC%2fMDA%2fCO%2f10-11&Lang=ro
21. Comitetul ONU pentru drepturile persoanelor cu dizabilități (2014). Comentariu general nr. 1. Articolul 12: Recunoaștere echitabilă în fața legii, CRPD / C / GC / 1, disponibil online la http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD/C/GC/1&Lang=en
22. Comitetul ONU pentru drepturile persoanelor cu dizabilități (2017). Observații finale privind raportul inițial al Republicii Moldova, CRPD/C/MDA/CO/1, disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRPD%2fC%2fMDA%2fCO%2f1&Lang=en
23. Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului (2017). Observații finale privind raportul periodic combinat al patrulea și al cincilea al Republicii Moldova, CDC / C / MDA / CO / 4-5, alin. 42, disponibil online la <https://documents-dds.ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G17/324/41/PDF/G1732441.pdf?OpenElement>
24. Comitetul ONU pentru Drepturile Copilului (2019). Comentariu general nr. 24 (2019) privind drepturile copilului în sistemul de justiție pentru copii, CRC / C / GC / 24, disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2fC%2fGC%2f24&Lang=en

25. Adunarea Generală a ONU (2015). *Transformarea lumii noastre: Agenda 2030 pentru Dezvoltare Durabilă*, A / RES / 70/1, adoptată la 25.09.2015, disponibil online la https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E
26. Comitetul ONU pentru Drepturile Omului (2007). *Comentariul general nr. 32. Articolul 14: Dreptul la egalitate în fața instanțelor și tribunalelor și la un proces echitabil*, CCPR / C / GC / 32, disponibil online la https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CCPR%2fC%2fGC%2f32&Lang=en
27. Raportor special ONU privind independența judecătorilor și avocaților (2020). Stare de urgență datorată coronavirusului: provocări pentru sistemul de justiție, disponibil online la <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25810&LangID=E>
28. Inițiativa privind accesibilitatea web. *Linii directoare privind accesibilitatea conținutului web (WCAG)*. Disponibil online la <https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/wcag/>
29. Banca Mondială în colaborare cu Fondul pentru Buna Guvernare al Guvernului Marii Britanii (2018). *REPUBLICA MOLDOVA Îmbunătățirea accesului la justiție: de la resurse la rezultate*, disponibil online la documents1.worldbank.org/curated/pt/295451537501885223/pdf/UPDATED-Moldova-JSPEIR-Final-Romanian.pdf